

О. О. БАХУРИНСЬКА

Олена Олександрівна Бахуринська, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

ПОНЯТТЯ «ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ПОТЕРПІЛОГО» У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Злочини проти безпеки виробництва є злочинами з матеріальними складами, тому суспільно небезпечні наслідки є обов'язковим елементом їх об'єктивної сторони. У статтях 271–275 КК України суспільно небезпечні наслідки як елемент основних, а також кваліфікованих складів злочинів описані з використанням як формально визначених («загибель людей»), так і оціночних понять («шкода здоров'ю потерпілого», «інші тяжкі наслідки»).

Про складність, але водночас і важливість точного встановлення змісту окремих оціночних понять, яких не бракує у КК України, науковці пишуть давно і багато¹. Переважна більшість пропозицій зводиться до необхідності конкретизації у кримінальному законі оціночних понять в цілому і, зокрема, понять, що визначають ознаки суспільно небезпечних наслідків, що, в свою чергу, відповідатиме вимогам системності у підходах до конструювання норм Особливої частини КК та змістовної єдності її понятійного апарату².

Як уже зазначалося, одним з наслідків злочинів проти безпеки виробництва законодавець називає шкоду здоров'ю потерпілого, що сформульований як ознака основних складів злочинів, передбачених статтями 271–275 КК України.

Поняття «шкода здоров'ю потерпілого» вживається в окремих статтях Особливої частини КК України більше десяти разів, а його зміст у різних коментарях до окремих статей КК формулюється по-різному. Різне розуміння змісту цього поняття щодо окремих видів злочинів цілком закономірне, адже, в першу чергу, воно зумовлено специфікою об'єкта посягання та специфікою суспільно небезпечного діяння.

Проблемам доктринального тлумачення змісту поняття «шкода здоров'ю», що вживається в Особливій частині КК України (в тому числі й у статтях 271–275), приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, П. П. Андрушко, В. О. Борисов, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, Є. В. Фесенко, В. П. Тихий, С. В. Гізімчук, О. О. Пащенко, В. І. Касинюк, М. Г. Заславська, Н. Ф. Кузнецова, І. В. Полікарпова, І. М. Тяжкова, Е. А. Коренкова, Є. М. Товмазова та інші вчені. Разом з тим питання конкретизації змісту поняття «шкода здоров'ю» залишається серед дискусійних, що зумовлює подальші наукові пошуки в цьому напрямку.

Чітке встановлення змісту поняття «шкода здоров'ю потерпілого» як одного з проявів суспільно небезпечних наслідків злочинів проти безпеки виробництва є конче необхідним для вирішення ряду правозастосовчих питань, зокрема: а) визначення критерію розмежування злочинних порушень у сфері безпеки виробництва та порушень, за які встановлена адміністративно-правова відповідальність; б) встановлення особливостей застосування ч. 2 ст. 11 КК України щодо окремих випадків порушень вимог безпеки виробництва; в) встановлення об'єму поняття «інші тяжкі наслідки», передбаченого як обтяжуюча обставина у кваліфікованих складах злочинів проти безпеки виробництва.

Визначення поняття «шкода здоров'ю потерпілого» у злочинах проти безпеки виробництва дає Пленум Верховного Суду України у постанові № 7 від 12 червня 2009 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва», відтворивши, по суті, свою позицію, яка мала місце у попередній постанові № 6 від 10 жовтня 1982 року «Про судову практику у справах, пов'язаних з порушеннями вимог законодавства про охорону праці» зі змінами та доповненнями (згідно з п. 11 загаданої постанови № 6 поняття «шкода здоров'ю» охоплювало заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження одній особі чи легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності, одній чи кільком особам). Згідно з п. 21 постанови № 7 поняття «шкода здоров'ю потерпілого» охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Така ж позиція підтримана науковцями в більшості наукових джерел, присвячених дослідженню

питань кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва³. Дещо іншу позицію займає, зокрема, В. О. Навроцький, який, коментуючи статті 271–275 КК, зазначає, що «наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого мають місце при заподіянні особі легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження»⁴. При цьому автор тут має на увазі обидва види легкого тілесного ушкодження.

В цілому можна погодитися з тією конкретизацією змісту ознаки суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого, що пропонується в постанові № 7 від 12 червня 2009 року та більшістю дослідників окресленого питання. Але аналіз зазначених позицій змушує звернути увагу на проблему, пов'язану з питанням про юридичну природу легкого тілесного ушкодження без короткочасного розладу здоров'я, що спричинене в результаті злочинних порушень вимог безпеки виробництва. Якщо поняттям «шкода здоров'ю потерпілого» такий вид легкого тілесного ушкодження не охоплювати, то залишається невирішеним питання щодо кримінально-правової оцінки дій винуватої особи, що допустила порушення вказаних вимог, в результаті якого потерпілому було заподіяне легке тілесне ушкодження без зазначених у ч. 2 ст. 125 КК України наслідків. При цьому Пленум Верховного Суду України не дає роз'яснень щодо кваліфікації таких випадків.

Крім того, маємо в цілому суперечливу позицію стосовно юридичної оцінки легкого тілесного ушкодження обох видів при кваліфікації злочинів проти безпеки виробництва, які є необережними злочинами і шкода здоров'ю як прояв суспільно небезпечних наслідків цих злочинів теж відповідно повинна мати необережний характер: з одного боку, згідно з чинним КК України необережне спричинення легкого тілесного ушкодження з необережності злочином не є; з іншого – відповідно до наукового та судового тлумачення кримінального закону спричинення легкого тілесного ушкодження потерпілому з необережності (принаймні, таке, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності) відноситься до наслідків злочинів, передбачених частинами першими статей 271–274 КК України.

У науковій літературі є ряд міркувань стосовно кримінально-правової оцінки випадків заподіяння легкого тілесного ушкодження обох його різновидів, у тому числі і такого, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, у злочинах проти безпеки виробництва, що потягли спричинення шкоди здоров'ю потерпілого. Аналізуючи їх, можна зробити висновок про існування, принаймні, двох підходів до вирішення вказаної проблеми.

Перший підхід враховує специфіку порушень вимог безпеки на виробництві, яка полягає в тому, що вони, як правило, пов'язані з дією небезпечних механічних, хімічних, біологічних та інших виробничих чинників, об'єктивно зумовлюють спричинення будь-якої, навіть мінімальної шкоди здоров'ю потерпілих. Тут необхідно давати оцінку не тільки характеру та розміру спричиненої шкоди, а діяння в цілому. Важливим є врахування характеру протиправної дії чи бездіяльності, присутності чи відсутності інших, окрім безпосередньо потерпілого, осіб у сфері дії небезпечних виробничих факторів, механізму та тривалості дії таких факторів тощо. За такого підходу легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, повинно охоплюватися поняттям «шкода здоров'ю потерпілого» і розглядатися як елемент наслідків, визначених у перших частинах статей 271–275 КК України.

Водночас, при застосуванні ч. 1 ст.ст. 271–275 КК України цілком припустимим є застосування ч. 2 ст. 11 КК України щодо окремих випадків спричинення в результаті порушення вимог безпеки виробництва легкого тілесного ушкодження без зазначених у ч. 2 ст. 125 КК України наслідків. Визначення ступеня небезпечності шкоди здоров'ю потерпілого здійснюється в межах судової дискреції, тому визнання діяння таким, що становить чи не становить суспільної небезпеки через малозначність, залежить від конкретних обставин справи та їх оцінки судом⁵.

Таким чином, якщо дотримуватися вказаного вище першого підходу при встановленні конкретного змісту поняття «шкода здоров'ю потерпілого» (залишаючи, по суті, чинні формулювання у статтях 271–275 КК України), можна констатувати, що цим поняттям має охоплюватися заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження обох його різновидів, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження. Застосування такого підходу потребує перегляду відповідної позиції Пленуму Верховного Суду України щодо роз'яснення змісту вказаного поняття з визначенням місця легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, у цій конструкції. Але оскільки законом вже передбачено механізм урегулювання таких ситуацій (можливість застосування ч. 2 ст. 11 КК), то, можливо, й немає потреби уточнювати в постанові Пленуму поняття шкоди здоров'ю саме такого змісту.

Прихильники другого підходу, спираючись на результати системного аналізу статей 271–275 КК України та інших статей КК, зокрема тих, що передбачають шкоду здоров'ю потерпілого як суспільно небезпечні наслідки, а також на наукові позиції та положення деяких постанов Пленуму Верховного Суду України, пропонують декриміналізувати випадки заподіяння легкого тілесного ушкодження в цілому або тільки такого, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, внаслідок злочинного порушення тих чи інших вимог безпеки або спеціальних правил поведінки, передбачених різними статтями КК. Така позиція обґрунтовується, по-перше, тим, що наслідки у вигляді легкого тілесного ушкодження без ознак, передбачених у ч. 2 ст. 125 КК, мають недостатньо високий ступінь суспільної небезпеки і відносити їх до числа кримінально каранних наслідків порушення спеціальних правил поведінки недоцільно⁶. По-друге, зазначається, що оскільки розділ II Особливої частини КК не містить складу такого злочину, як необережне легке тілесне ушкодження, то не може розглядатися як злочин діяння, наслідком якого є легке тілесне ушкодження, психічне ставлення до заподіяння якого було необережним. Тому в усіх статтях, які пе-

редбачають заподіяння тілесних ушкоджень як наслідок порушення певних вимог безпеки і ставлення до їх заподіяння може бути тільки необережним, можна говорити тільки про тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження⁷.

Крім того, звертається увага на один із прикладів урахування законодавцем пропозицій науковців щодо окресленої мною проблеми, а саме на виключення легкого тілесного ушкодження як прояву суспільно небезпечних наслідків в окремих злочинах проти безпеки руху й експлуатації транспорту (ст.ст. 286–288 КК). З урахуванням цього наголошується на необхідності застосовувати єдиний підхід до конструювання однотипних юридичних конструкцій з близькими за змістом наслідками та однотипною суб'єктивною стороною, а у зв'язку з цим висловлюється пропозиція внесення відповідних змін до окремих статей КК (у тому числі й до статей 271–275), при цьому узгодивши такі зміни з чинним законодавством про адміністративні правопорушення у сфері охорони праці, у промисловості та будівництві (ст.ст. 41, 93, 95, 96 КУпАП)⁸.

З розглянутих підходів саме другий, на нашу думку, видається найбільш прийнятним для застосування, оскільки при цьому буде прослідковуватися послідовність законодавця у побудові типових конструкцій у КК України, з одного боку, а з іншого – дотримано принципу економії кримінальної репресії. Підтримуючи позицію тих учених, які вбачають перспективним шлях конкретизації в законі оціночних понять в цілому і, зокрема, ознак наслідків, які містять оцінку шкоди життю і здоров'ю людини, приєднуючись до пропозицій декриміналізації випадків спричинення внаслідок порушень вимог безпеки виробництва легкого тілесного ушкодження обох видів, вважаю, що таке вдосконалення буде сприяти більш ефективному застосуванню статей 271–275 КК, що дасть можливість реального забезпечення захисту права громадян на належні, безпечні та здорові умови праці як засобами кримінального права, так і застосуванням заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (при цьому уявляється доцільним посилення останніх за відповідні правопорушення).

¹ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Юристъ, 2001. – С. 117; Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм. – Волгоград, 1973. – С. 98; Панов М.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Проблемы социалистической законности. Вып. 5. – Х., 1980. – С. 71–77; Шапченко С. Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: автореф. дис. на соискание науч. звания канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. – К., 1988. – С. 16; Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 6. – С. 1–2.

² Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. – К.: Атіка, 2003. – С. 52.

³ Борисов В. И. Комментарий к разделу X Уголовного кодекса Украины // Юридичний вісник України. – 2001. – 29 вересня – 5 жовтня. – С. 25–39; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – С. 569–578; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 256; Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2004. – С. 8–9.

⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 758–768.

⁵ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 35.

⁶ Заславська М. Г. Суспільно небезпечні наслідки неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (ст. 137 КК) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Вип. 38. – Х., 2007. – С. 93; Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – С. 13–16; Товмазова Є. М. Особливості суспільно небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей // Митна справа. – 2011. – № 1. Частина 2. – С. 482.

⁷ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 59.

⁸ Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – С. 13–16.

Резюме

Стаття присвячена аналізу змісту поняття «шкода здоров'ю потерпілого» як різновиду суспільно небезпечних наслідків злочинів проти безпеки виробництва та розглядаються шляхи його конкретизації.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, шкода здоров'ю, злочини проти безпеки виробництва, оціночні поняття.

Резюме

Статья посвящена анализу содержания понятия «вред здоровью потерпевшего» как разновидности общественно опасных последствий преступлений против безопасности производства и рассматриваются пути его конкретизации.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, вред здоровью, преступления против безопасности производства, оценочные понятия.

Summary

The article is dedicated to the analyzing of notion «harm to the health for victim» of the crimes against safety of production manufacture and considers how to specify the evaluation concepts.

Key words: social and dangerous consequence, harm to the health, crimes against safety of production manufacture, evaluation concepts.

Отримано 24.01.2012

Д. Л. ВИГОВСЬКИЙ

Дмитро Леонідович Виговський, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Хмельницького університету управління та права

ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст.).

Актуальність питання – виникнення і поширення кримінальної субкультури на території Російської імперії, до якої належала більшість частини території сучасної України, зумовлено соціальною небезпекою, яку створює процес тотальної криміналізації суспільства, що можна спостерігати і сьогодні.

Розглядаючи проблему поширення кримінальної субкультури в сучасному суспільстві, не можна оминути увагою історичний процес формування звичаїв і традицій серед професійних злочинців. Аналіз розвитку кримінальної і взагалі антисуспільної субкультури в ХІХ–ХХ ст. дасть змогу більш виважено оцінити її небезпеку для суспільства, виробити дієву антикримінальну політику.

Наукове дослідження кримінальної субкультури як такої, а також супутніх їй проблем (вплив раніше засуджених осіб на неповнолітніх, динаміка злочинності неповнолітніх, формування в особи психологічних передумов протиправної поведінки та ін.) здійснювали багато вчених, серед яких потрібно відзначити Ю. К. Александрова, В. М. Анісімкова, Ю. М. Антоняна, Т. С. Барило, Л. С. Білогриць-Котляревського, Г. Н. Брейтмана, М. М. Биргеу, Ф. Г. Бурчака, Ю. О. Вакутіна, Б. Ф. Водолазського, В. В. Дзундзу, В. М. Дрьоміна, А. І. Долгову, Дж. Говарда, О. І. Гурова, Ю. П. Дубягіна, В. І. Ігнатенко, О. Г. Ковальову, О. Є. Козлова, М. А. Корсакевича, В. Ф. Кондратишка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Кузнецову, І. П. Лановенка, С. Я. Лебедева, Ч. Ломброзо, Ф. А. Лопушанського, М. М. Максимова, П. С. Матишевського, Г. М. Мінковського, А. Й. Міллера, В. І. Монахова, Л. М. Моро-Кристофа, А. М. Олейнікова, С. С. Остромова, В. Ф. Пирожкова, В. С. Разанкіна, В. І. Рябініна, Ж. Россі, Д. В. Сочньова, О. І. Свірського, Г. Ф. Смирнова, О. О. Тайбакова, І. О. Топольскову, В. В. Тулегенова, І. К. Туркевич, Б. С. Утевського, В. Фокса, Г. Ф. Хохрякова, Я. М. Шевченко, М. М. Якушина.

Кримінальний світ має свою історію і внутрішню логіку розвитку. Було би помилкою вважати, що найпоширеніші елементи кримінальної субкультури (а саме: загальнообов'язкові правила поведінки, сувора ієрархія, заборона на контакти з адміністрацією виправних установ і представниками офіційної влади взагалі, чітка антисоціальна орієнтація тощо), сформувалися лише в кінці 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Уже ХІХ ст. можна з впевненістю назвати епохою розквіту злочинного світу і його традицій¹. Попередні періоди розвитку злочинності, систематичне вчинення злочинів її представниками сприяли підвищенню їхньої кваліфікації. Внаслідок цього з'явилась злочинна спеціалізація, а з нею виникла і нова якість злочинності – кримінальний професіоналізм. Його зародки з'явилися в попередні століття, але лише в ХІХ ст. професіоналізація досягла того рівня, коли не було вже «прояву суспільного життя, до якого злочинний світ не пристосувався би задля власної користі»².

Прихильники злочинних професій відповідно до звичаїв кримінального світу виробили на їх основі нові псевдозакони і «правила» поведінки, необхідні для ефективної реалізації конкретної злочинної діяльності.

Уперше згадується про злочинні професії в Російській імперії у працях М. М. Максимова. Він зауважував, що «всі шахраї і злодії поділяються на класи і партії, вивчаючи шахрайство і злодійство кожен за власними нахилами, від тієї партії, до якої належить»³. Учений охарактеризував близько 20 найпоширеніших видів спеціалізації серед злочинців. Найбільш авторитетним класом вважалися так звані «йерши», тобто кишенькові злодії. Отже, це є зародками сучасної ієрархії злочинного світу, де кишенькові злодії і сьогодні вважаються привілейованою кастою. Далі в переліку М. М. Максимова йдуть «домушники» і «подпольники», тобто злочинці, що спеціалізуються на крадіжках з проникненням в житло чи сховище. Такі злодії вчиняють крадіжку, викрадали майно, яке потрапляло під руку, не гребуючи за відсутності більш цінних речей продуктами харчування, дитячими іграшками і навіть натільною білизною, через що вони мали набагато меншу шану у середовищі професійних злочинців. Далі йшла каста так званих «скамеєчників», тобто конокрадів.